

*Тертиченко Т. М.,
науковий співробітник відділу організації наукової роботи
та редакційно-видавничої діяльності
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*

МІЖНАРОДНИЙ ДОГОВІР ЯК ДЖЕРЕЛО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Анотація. У роботі розглядається місце і роль норм міжнародного права в кримінальному праві України, аналізується відповідна нормативно-правова база. Обґрунтовується необхідність розширення кола джерел кримінального законодавства і включення в нього міжнародних договорів.

Ключові слова: кримінальне право, міжнародний договір, джерело кримінального права, кримінальний закон, правозастосування.

Постановка проблеми. У теорії права (у тому числі права кримінального) питання визначення його джерел є вкрай важливим, оскільки має безпосереднє значення для вирішення багатьох теоретичних і практичних проблем. Використання неточних підходів до вивчення джерел кримінального права може спричинити певні негативні наслідки, зокрема, виникнення помилкового уявлення про зміст кримінально-правових норм та порядок їх застосування [1, 3].

Ситуація ускладнюється тим, що у вітчизняній науці кримінального права тривалий час превалювала позиція, відповідно до якої єдиним джерелом кримінального права визнавався Кримінальний кодекс. Зі ст. 3 КК України випливає, що вітчизняне законодавство про кримінальну відповідальність становить лише КК України. Між тим, є всі підстави стверджувати, що вказаний Закон, безперечно, є основним, однак не єдиним джерелом кримінального права. З огляду на сучасні глобалізаційні процеси, у тому числі тенденції інтеграції законодавства різних країн, формування наддержавних організацій на кшталт Європейського Союзу, міжнародні договори набувають особливого значення саме як джерела кримінального права; тим більше, що наразі «загальнокримінальні» злочини все частіше набувають транснаціонального характеру, а кількість злочинів, вчинюваних іноземними громадянами, а також стосовно них збільшується.

Теоретична розробка питання про місце міжнародного договору в кримінальному праві України дозволить вийти на нові, науково обґрунтовані шляхи щодо вдосконалення вітчизняного кримінального законодавства, підвищення якості та

ефективності дії кримінально-правових інститутів, вдосконалення діяльності правозастосовних органів.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Слід зазначити, що з'ясуванню кримінально-правової специфіки джерел права присвятили свої роботи, зокрема, такі науковці, як П. П. Андрушко, О. М. Бібік, О. М. Броневицька, Л. В. Іногорова-Хегай, А. Е. Жалінський, Д. В. Кайсин, О. Г. Кибальник, В. І. Коныхин, Н. О. Лопашенко, В. О. Навроцький, М. І. Пікуров, Ю. В. Трунцевський, М. І. Хавронюк. Разом із тим, у вітчизняній кримінально-правовій науці ґрунтовних досліджень у вказаному напрямі не проводилось, тому й питання щодо ролі міжнародних договорів у кримінальному праві України не отримало остаточного вирішення.

Таким чином, у цій роботі маємо на меті дослідити ступінь впливу міжнародного законодавства на вітчизняне кримінальне право та з'ясувати доцільність розширення кола джерел кримінального законодавства за рахунок міжнародних договорів.

Викладення основного матеріалу. Відповідно до ст. 9 Конституції України міжнародні нормативні акти, ратифіковані Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. Також законодавець у ст. 19 Закону України від 29 червня 2004 року «Про міжнародні договори України» закріпив таке положення: якщо міжнародним договором України, котрий набрав чинності у встановленому порядку, визначено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [2]. Необхідно підкреслити, що винятків стосовно жодної галузі законодавства, включаючи кримінальне законодавство, тут не передбачено.

Крім того, положення самого КК України із розглядуваного питання дещо дисонують. З одного боку, в ст. 3 КК говориться, що він є єдиним джерелом кримінального законодавства, а, з іншого, в ст. 11 КК, яка регулює питання відповідальності за злочини, вчинені не громадянами України, міститься таке положення: «...підлягають в Україні

відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами...» [3].

Також відповідно до диспозицій деяких кримінально-правових норм міжнародні договори визначають окремі обов'язкові елементи складів злочинів. Так, відповідно до ч. 1 ст. 438 КК України перелік форм об'єктивної сторони передбаченого цією нормою злочину не є вичерпним, і кримінально караними вважаються ще й інші порушення законів та звичаїв війни, передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. А згідно зі ст. 439 КК, що передбачає відповідальність за застосування зброї масового знищення, і ст. 440 КК України, в якій закріплено караність розроблення, виробництва, придбання, зберігання, збуту й транспортування зброї масового знищення, міжнародними договорами визначається предмет зазначених злочинів. Як бачимо, у вказаних випадках питання кримінальної відповідальності певним чином регулюються у тому числі відповідними нормами міжнародних договорів. Щоправда, це суперечить ч. 3 ст. 3 КК, у якій вказується, що злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК.

Розглядаючи міжнародні нормативні акти як джерело кримінального права, необхідно підкреслити, що вони виступають як в ролі його матеріального джерела, закріплюючи або встановлюючи певний устрій суспільних відносин у різних сферах, так і в ролі формального джерела, встановлюючи низку норм, які безпосередньо регулюють кримінально-правові відносини [4, 46].

Безперечно, перший із вказаних аспектів впливу міжнародних договорів на кримінальне право є досить поширеним та більш звичним для національного законодавства з точки зору впливу на зміст кримінально-правових норм. Дуже часто міжнародні документи містять положення про необхідність закріплення караності певних діянь у національному законодавстві (наприклад, Конвенція Ради Європи від 23 листопада 2001 р. про комп'ютерні злочини, Конвенція Ради Європи від 27 січня 1999 р. про боротьбу з корупцією тощо). Крім того, вони, як правило, не передбачають конкретних санкцій, залишаючи вирішення цього питання на розсуд національного законодавця. У цьому випадку міжнародні договори впливають на національне кримінальне законодавство опосередковано, стаючи приводом внесення змін до КК України.

Однак предметом кримінального права є відносини, які виникають унаслідок вчинення злочину та застосування відповідного покарання. Отже, до сфери регулювання кримінального права

належать не лише питання, пов'язані із закріпленням караності того чи іншого діяння, а й визначенням меж, цілей і принципів кримінально-правової дії на злочинність і злочинців, умов відповідальності за злочини, системи покарань, вихідних положень, умов і меж їх застосування тощо. Із цих питань значення міжнародних договорів не можна применшувати.

Наприклад, Конвенція Ради Європи від 30 березня 1978 р. про передачу провадження у кримінальних справах стосується питань кримінального переслідування за злочини, вчинені громадянами України та особами без громадянства за межами України [5], а Конвенція Ради Європи від 28 травня 1978 р. про міжнародну дійсність кримінальних вироків має важливе значення при вирішенні питань щодо повторності чи рецидиву злочинів [6].

Між іншим, недостатня увага до міжнародних договорів як до джерела кримінального права призводить до помилок на практиці. Зокрема, Конвенція Ради Європи від 21 березня 1983 р. про передачу засуджених осіб передбачає дві окремі процедури визнання та виконання вироків іноземних держав: процедуру продовження виконання вироку іноземної держави (пункт «а» ч. 1 ст. 9 і ст. 10 Конвенції) та процедуру заміни вироку іноземної держави (пункт «б» ч. 1 ст. 9 і ст. 11 Конвенції) [7]. Ці процедури є різними за своєю природою. Вивчення ж судової практики показує, що при винесенні рішення про виконання вироків іноземних судів на території України суди не розмежовують ці дві процедури і часто некоректно вживають їх у постановках (ухвалах) [8].

З огляду на зростання масштабів транснаціональної злочинності, значення міжнародних договорів буде лише збільшуватися, а вітчизняний КК просто не може й навіть не повинен вмещувати весь масив норм міжнародних договорів кримінально-правового характеру. Окрім того, міжнародне право виступає своєрідним орієнтиром, з яким узгоджуються внутрішньодержавна нормотворчість і національна правозастосовна практика; норми міжнародного права слугують фактором, який впливає на формування вітчизняного кримінального права, на визначення об'єкта, змісту і цілей правового регулювання; міжнародно-правові норми є уніфікованими правилами, механізм виконання яких закладений в системі національного кримінального права [9, 19].

Загалом, положення Загальної та Особливої частин КК України узгоджуються з конституційним приписом про відповідність внутрішнього законодавства принципам і нормам міжнародного права. Структура Особливої частини КК України в цілому свідчить про сприйняття принципів і норм міжнародного права як джерел універсального і конвенційного характеру.

Очевидно, що положення вітчизняного Кримінального кодексу щодо обмеження кола джерел кримінального права, яке наразі не відповідає сучасним потребам регулювання кримінально-правових відносин, потребує змін. Видається, що ст. 3 КК України варто доповнити положенням про те, що у випадку прогалин у чинному КК необхідно застосовувати відповідні норми міжнародного права.

Не зовсім послідовною із розглядуваного питання виглядає позиція В. П. Попович. Спочатку вона зазначає, що на території України норми міжнародного гуманітарного права не можуть безпосередньо впливати на обов'язки людини в сфері відносин, що охороняються кримінальним законодавством [10, 9]. Згодом авторка вказує на доцільність введення до КК України окремої статті з бланкетною диспозицією, яка б відсилала до норм міжнародного права [10, 12]. При цьому мову про розширення джерел кримінального законодавства України В. П. Попович не веде.

На думку О. М. Броневицької, можлива колізія між положеннями кримінального законодавства України та положеннями міжнародних договорів не може бути вирішена національними органами досудового слідства або суду, позаяк це — компетенція законодавця [11, 4]. Виходить, що вітчизняні правозастосовні органи не вправі безпосередньо застосовувати міжнародно-правові акти, які по-іншому порівняно з КК України вирішують те чи інше питання, пов'язане з кримінальною відповідальністю. Вважаємо, що цей підхід не зовсім узгоджується з іншою тезою О. М. Броневицької — про те, що міжнародно-правові договори, які поліпшують становище особи, є самовиконуваними, тобто реалізуються без внесення змін до національного кримінального законодавства [11, 6].

Висновки. Таким чином, можемо констатувати, що, оголосивши норми міжнародного права складовою частиною вітчизняного законодавства і передбачивши так зване правило примату міжнародного права над національним, Україна фактично обмежує безпосереднє застосування міжнародних договорів у сфері кримінального права.

Виходячи з вищевикладеного, на сьогоднішньому етапі розвитку кримінально-правової науки можна говорити про змістову невідповідність понять «джерело кримінального права» та «джерело кримінального законодавства». Адже якщо джерелом кримінального законодавства є виключно КК України, то джерела кримінального права не обмежуються кримінальним законом, бо включають, зокрема, й інші нормативні акти, у тому числі міжнародні договори, які ратифіковані Верховною Радою України та які стали внаслідок цього

частиною національного законодавства. Як слушно зазначає П. П. Андрушко, джерелами кримінального права є нормативні приписи і правові позиції, які підлягають обов'язковому використанню при застосуванні кримінального закону і на які має бути посилення або у формулі кваліфікації, або у мотивувальній частині вироку чи іншому процесуальному документі для обґрунтування кримінально-правової кваліфікації, призначення покарання, застосування інших заходів кримінально-правового характеру [12, 21].

Разом з тим, визнання міжнародних договорів частиною кримінального законодавства України (а не просто джерелом кримінального права), що можна здійснити шляхом розширення закріпленого в ст. 3 КК переліку відповідних джерел, матиме істотне позитивне значення для ефективної протидії небезпечним тенденціям світової злочинності, у тому числі транснаціональної, дозволить ширше використовувати прогресивні ідеї щодо вирішення кримінально-правових проблем.

Література:

1. Бибик О. Н. Источники уголовного права Российской Федерации : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Бибик Олег Николаевич. — Омск, 2005. — 228 с.
2. Про міжнародні договори України»: Закон України за станом на 29 червня 2004 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1906-15>.
3. Кримінальний кодекс України : за станом на 16 лютого 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14>.
4. Спур Г. В. Впровадження міжнародно-правових актів в кримінальне законодавство України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Спур Григорій Володимирович. — Х., 2005. — 195 с.
5. Конвенція Ради Європи про передачу провадження у кримінальних справах : за станом на 22 вересня 1995 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_008.
6. Конвенція Ради Європи про міжнародну дійсність кримінальних вироків : за станом на 26 вересня 2002 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_341.
7. Конвенція Ради Європи про передачу засуджених осіб : за станом на 18 грудня 1997 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_025.
8. Філатов В. М. Практика застосування судами міжнародних договорів України щодо визнання і виконання вироків іноземних судів / В. М. Філатов, З. П. Бортновська. [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://sudpraktika.in.ua/praktika-zastosuvannya-sudami-mizhnarodnix-dogovoriv-ukraïni-shhodoviznannya-i-vikonannya-virokiv-inozemnix-sudiv/>.
9. Трунцевский Ю. В. Нормы международного права как источник российского уголовного права : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Ю. В. Трунцевский. — Рязань, 1995. — 25 с.
10. Попович В. П. Імплементация норм международного кримінального права у кримінальне законодавство України : автореф. дис. на соискание ученой степени

канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. П. Попович. — Львів, 2010. — 20 с.

11. Броневицька О. М. Відповідність кримінального законодавства України чинним міжнародним договорам : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. М. Броневицька. — Львів, 2011. — 18 с.

12. Андрушко П. П. Джерела кримінального права України: поняття, види / П. П. Андрушко // Адвокат. — 2011. — № 8. — С. 10-22.

Тertychenko T. N. Международный договор как источник уголовного права

Аннотация. В работе рассматривается место и роль норм международного права в уголовном праве Украины, анализируется соответствующая нормативно-правовая база. Обосновывается необходимость расширения круга источников уголовного законодательства и включения в него международных договоров.

Ключевые слова: уголовное право, международный договор, источник уголовного права, уголовный закон, правоприменение.

Tertychenko T.N. Treaty as the Source of Criminal Law

Summary. The place and the role of international law in the criminal law of Ukraine are considered in the article through the analysis of relevant legal framework in this issue. The necessity of expanding the range of sources of criminal legislation by the means of inclusion of international treaties is grounded.

Key words: criminal law, treaty, source of criminal law, criminal legislation, law enforcement.